

ΤΟ ΛΑ·Ι·ΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ¹

«Αί, μωρέ παιδιά, κακά πούναι στο χωριό, σα σε βάλουνε και στο σχολειό! Κατέχετε ειντά 'ναι το σχολειό; Ένα σπίτι όπου πάνε κάθε μέρα τα κοπέλια κ'εκ'είν' ένας καλόγερος, που τότε λένε δάσκαλο, και τα δέρνει».

Ι. Κονδυλάκης, *Ο Πατούχας*

Μ' αυτό τον παραστατικό τρόπο και το συμπυκνωμένο λόγο ο Κονδυλάκης με το στόμα του πασίγνωστου ήρωά του, του Πατούχα, δίνει τον ορισμό του σχολείου της εποχής του, μιας εποχής από την οποία μας χωρίζει ένας αιώνας και κάτι.

Και δεν είναι υπερβολικά όσα ο ήρωάς του αφελώς καταμαρτυρεί για το θεσμό του λαϊκού, του δημοτικού σχολείου, που λειτουργούσε κατά το τέλος του περασμένου αιώνα στην Κρήτη. Είναι μια πραγματικότητα που προβάλλει ανάγλυφη μέσα από το έργο του Κονδυλάκη, αλλά και επιβεβαιώνεται από όσα ο άλλος μεγάλος Κρητικός, ο Νίκος Καζαντζάκης, ανιστορεί στο αυτοβιογραφικό του έργο *Αναφορά στο Γκρέκο*.

Ο Κονδυλάκης, ο θερμός και μεγάλος πατριώτης και αγωνιστής, ο προικισμένος με σπάνιο διηγηματικό τάλαντο, λαϊκή ειρωνεία και σπιθοβόλο χιούμορ, που έμαθε τα πρώτα γράμματα στη Βιάννο και συνέχισε στο Ηράκλειο, τη Βαρβάκειο και ύστερα για ένα διάστημα στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, γνώρισε από κοντά την εκπαιδευτική πραγματικότητα της υπόδουλης πατρίδας του μια και χρημάτισε ελληνοδιδάσκαλος στο Μόδι, ένα μικρό χωριό δίπλα στις Κυδωνιές, κχτά το σχολ. έτος 1885-1886². Ήταν μια πολύ σύντομη θητεία που άρκεσε όμως να

1. Ανακοίνωση στο Α' Διεθνές Συνέδριο με θέμα «Ο Ιωάννης [Κονδυλάκης και το έργο του] (1862-1920) που οργανώθηκε στα Χανιά στις 2 και 3 Σεπτεμβρίου 1995 από τον Δήμο Χανίων, το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και τον Σύνδεσμο Φιλολόγων Νομού Χανίων.

2. Σάζεται ακόμα σε άθλια κατάσταση, ετοιμόροπο, το διώροφο κτίριο, που χρησιμοποιε τότε ως διδακτήριο.

εφοδιάσει τη γραφίδα του με το υλικό που θα του χρησίμευε αργότερα ως καμβάς για το μύθο της νουβέλλας του *Όταν ήμουν δάσκαλος*.

Αλλά ο Κονδυλάκης δεν υπηρέτησε μόνο ως μάχιμος εκπαιδευτικός το λαϊκό σχολείο, ασχολήθηκε και με τη συγγραφή βιβλίων για σχολική χρήση, προκειμένου να υπηρέτησε τη λαϊκή παιδεία. Έτσι ανάμεσα στα άλλα του έργα συμπεριλαμβάνονται και τα εξής:

1. *Ιστορία και Γεωγραφία της Κρήτης προς χρήση των Σχολείων*, που το Α' μέρος της από 86 σελίδες, εκδόθηκε στην Αθήνα το 1900.

2. *Ιστορία και Γεωγραφία της Κρήτης δια τα σχολεία*, που εξέδωσε από τις εκδόσεις Φέξη το 1903 σε σχ. 80 και 112 σελίδες.

Τέλος συμμετείχε στη συγγραφή ομαδικού έργου με τίτλο *Μεγαλοουργήματα του 1821*, μαζί με τους Γ. Ασπρέα, Ι. Πετρονάχο, Γ. Τσοκόπουλο, Ε. Παντελίδου και Α. Στράτου που εκδόθηκε πάλι στη σειρά της Λογοτεχνικής Βιβλιοθήκης Φέξη το 1914.

Ας προσθέσουμε εδώ και την πολυσέλιδη, (849 σελίδες), *Ιστορία των Επανάστασεων της Κρήτης των Ζαμπελίου και Κριτοβουλίδου* που κυκλοφόρησε στην Αθήνα το 1893 πάλι από τις εκδόσεις Φέξη, συμπληρωμένη από τον ίδιο τον Κονδυλάκη.

Στην εισήγησή μου δε θα ασχοληθώ με το ιστορικό έργο του Κονδυλάκη, έστω και αν ένα μέρος του στοχεύει να διευκολύνει τους μαθητές των σχολείων. Θα προσπαθήσω και θα αρκεσθώ να συνθέσω την εικόνα του λαϊκού σχολείου της Κρήτης στο τέλος του περασμένου αιώνα, με βάση τις αναφορές του συγγραφέα του *Πατούχα* και του *Όταν ήμουν δάσκαλος*.

Ο Κονδυλάκης επαγγέλθηκε το δάσκαλο για περιορισμένο χρονικό διάστημα, για μια σχολική χρονιά μόνο, χωρίς ιδιαίτερη προθυμία και με δέλεαρ το κυνήγι που υπήρξε η αδυναμία του, όπως επανειλημμένα ομολογεί. Γρήγορα εγκατέλειψε το διδασκαλικό επάγγελμα για τη δημοσιογραφία και τη λογοτεχνία, όμως στο έργο του μπορεί κανείς να διακρίνει ότι πέρα από την εύθυμη πλευρά από την οποία παρουσιάζει τη διδασκαλική του δράση πραγματοποιεί μια επιτυχή κριτική παρουσίαση της εκπαιδευτικής πραγματικότητας του καιρού του, προβληματίζεται πάνω σε θέματα διδακτικής μεθοδολογίας και πειραματίζεται πάνω στις νέες τάσεις της Παιδαγωγικής.

Το δικπιστώνει κανείς από την εφαρμογή στην πράξη, με άλλοθι τη δικαιολόγηση της πλημμελούς ενάσκησης των διδασκαλικών του καθηκόντων, της θεωρίας για τη φιλελευθεροποίηση του σχολείου που εισηγήθηκε και εφάρμοσε ο Α. Τολστόι στην Γιάσναγια Πολγιάνα στο β' μισό του περασμένου αιώνα. Έτσι και η ενασχόλησή του με την συγγραφή βιβλίων για διδακτική χρήση εντάσσεται σ' αυτή του την προσπάθεια υπηρέτησης και αναβάθμισης της λαϊκής παιδείας της πατρίδας του.

Στην ειλικρίνειά του ο Κονδυλάκης γίνεται αποκλυπτικός, όταν έμμεσα μας πληροφορεί για την προχειρότητα και την ανευθυνότητα με την οποία αντιμετωπίζεται η στελέχωση των δημοτικών σχολείων της Κρήτης με ανθρώπους που διορίζονται χωρίς καμιά ιδιχίτερη κλίση και παρά την απροθυμία τους να υπηρετήσουν ένα θεσμό που έχει ανάγκη από καταρτισμένους εκπαιδευτικούς. Μας ξαφνιάζει η επιμονή του Εφόρου των Σχολείων να διορίσει δάσκαλο κάποιον που απεχθάνεται το επάγγελμα του δασκάλου, ο οποίος δεν ρωτά καν ούτε για το μισθό που θα πάρει ούτε για το μέρος όπου θα υπηρετήσει, αλλά ενδιαφέρεται μόνο για το αν υπάρχει στην περιοχή του σχολείου κυνήγι. Και είναι περισσότερο οδυνηρό το γεγονός ότι ενώ ο Έφορος επισημαίνει στο μέλλοντα δάσκαλο πως

«Κάθε άνθρωπος έχει μίαν κλίσην και οφείλει να ακολουθεί την φυσικήν του κλίσην, άλλως θα αποτύχει ασφαλώς εις τον βίον του»¹,

παρά ταύτα η Επιτροπεία των σχολείων που εδρεύει στα Χανιά όχι μόνον διορίζει έναν ανίδεο-σε θέση Σχολάρχην μάλιστα - αλλά στη συνέχεια τον καλύπτει και τον στηρίζει εναντίον εκείνων που τον καταγγέλλουν για πλημμελή ενάσκηση των καθηκόντων του.

Στο διορισμό παίζουν ρόλο η εντοπιότητα και το μέσον, όπως διαφάνεται από την πικρία του αρχαιότερου συναδέλφου, ο οποίος παραγκωνίζεται και χολώνεται με την πρόκριση του νεαρού Κονδυλάκη για τη θέση του σχολάρχην:

«Τέλος πάντων είχα δικαιώματα, αλλά έπρεπε να είμαι Κρητικός δια να με αναγνωρίσουν και εγώ Κρητικός δεν είμαι ούτε μέσα έχω»².

Η κατάσταση αυτή, βέβαια, δεν παρατηρείται μόνο στην Κρήτη, αλλά είναι καθεστώς και στην ελεύθερη Ελλάδα -δεν είχε καθιερωθεί τότε ακόμη η επετηρίδα - όπως συμπεραίνουμε από τις διαπιστώσεις του εκπαιδευτικού Αντ. Φατσέα που στη μελέτη του με τίτλο *Σκέψεις επί της Δημοσίας και της Ιδιωτικής Εκπαιδύσεως των Νέων Ελλήνων* επισημαίνει:

«Τα έθνη μόνον δια σοφών και εναρέτων διδασκάλων μορφώνονται [...] Δάσκαλοι εις ημάς και ίσως και αλλού, είναι οι πολιτικώς ασθενέστεροι.[...] Και τώρα ακόμη διδάσκαλοι μένουν όσοι δεν δύνανται να προχωρήσωσι και μένουν έως ότου να ημπορέσουν να παρατήσωσιν αυτό το επάγγελμα' ούτε είναι προς τούτο κατακριτέοι καθώς κατήνησεν»³.

1. Ιωάν. Κονδυλάκη, *Όταν ήμουν δάσκαλος και άλλα διηγήματα*, εκδ. Ελευθεροδάκη-Νίκα, Αθήνα, χ.χ., σ. 14.

2. ό.π., σ. 19.

3. Βλ. Αντ. Φατσέα, *«Σκέψεις επί της Δημοσίας και της Ιδιωτικής Εκπαιδύσεως των Νέων Ελλήνων»* στου Αλ. Δημαρά, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας)* τ. Α' 1821-1894, Αθήνα 1973 και ανατύπωση 1983, σ. 138.

Στο δημοτικό σχολείο της εποχής υπάρχει καταμερισμός των διδασκομένων αντικειμένων σύμφωνα με τη σπουδαιότητά τους και μια ιεράρχηση των διδασκόντων. Οι ανώτεροι διδάσκουν τα σπουδαιότερα μαθήματα. Κι εδώ ασκούν επίδραση και η Εφορεία των Σχολείων αλλά και οι γονείς που αξιολογούν το έργο του κάθε δασκάλου. Το συμπεραίνουμε από το γεγονός ότι στις προσπάθειες του αρχάριου δασκάλου-Κονδυλάκη να αποφύγει τις κακοτοπιές της διδασκαλίας των Ελληνικών και των Μαθηματικών ο υφιστάμενός του τον προειδοποιεί και τον «προφυλάσσει» έστω και υπαινικισσόμενος χαιρέκακα την παραγνωρισμένη κυθεντία του περί το επάγγελμα:

«Τι θα ειπούν οι μαθηταί όταν θα βλέπουν ότι εγώ ο κατώτερος διδάσκω τα δυσκολώτερα και τα κυριότερα μαθήματα; Αμ οι γονείς των, αμ η Εφορεία;»¹.

Την ιεράρχηση των μαθημάτων συμπεραίνουμε όχι μόνο από τη δυσκολία που παρουσιάζουν, αλλά και από τη θέση που κατέχουν και από το χρόνο που διχτίζεται στο ωρολόγιο πρόγραμμα για τη διδασκαλία του καθενός. Έτσι σε πρόγραμμα που περιλαμβάνεται στο Διάταγμα της 12-3-1894 για τις τέσσερις τάξεις του Δημοτικού προηγούνται τα Ελληνικά με 44 ώρες και ακολουθούν η Γυμναστική με 14 ώρες και στην τρίτη θέση βρίσκονται τα Θρησκευτικά τα Μαθηματικά και η Ωδική με 12 ώρες το καθένα².

Τα Ελληνικά και τα Μαθηματικά παρουσιάζουν ιδιαίτερες δυσκολίες κατά τη διδασκαλία και γιατί απαιτούν συστηματική και ουσιαστική προετοιμασία, αλλά, κυρίως, επειδή υπάρχει - και πιο πολύ για τα μαθηματικά-προκατάληψη σε δασκάλους και μαθητές για τη δυσκολία τους.

«Από τους παιδικούς μου χρόνους διετήρουν μίαν φοβεράν ανάμνησιν των κλασματικών αριθμών, των μεθόδων των τριών και της υφαιρέσεως. Το δέος τούτο εμεγαλοποιήθη δια του χρόνου, ώστε να μην τολμώ και να τ' ατενίσω πλέον»³,

εξομολογείται ο νεοδιόριστος σχολάρχης.

Έτσι, όταν θα υποχρεωθεί να αναλάβει και τη διδασκαλία των μαθηματικών, θα χρησιμοποιήσει τους δυο καλύτερους μαθητές του ως πρωτόσχολους καλλιεργώντας μεταξύ τους την άμιλλα και συγκλύπτοντας την άγνοιά του προκειμένου να βγει από τη δύσκολη θέση. Φαίνεται όμως ότι το πρόβλημα ήταν γενικό και ο προκναφερθείς Αντώνης Φατσέας στη μελέτη του νοθετεί:

1. Ιωάννου Κονδυλάκη, 'Όταν ήμουν δάσκαλος και άλλα διηγήματα, ό.π. σ. 21.

2. Βλ. Αλ. Δημαράς, ό.π., σσ. 297-299.

3. Ι. Κονδυλάκη, 'Όταν ήμουν δάσκαλος, ό.π. σ. 22.

«Μην ακούτε ελληνόπαιδες τας στενάς κεφαλάς των λογιωτάτων οι οποίοι εζήτησαν και ζητούν, ταλαίπωρα, να σας μωράνουν, όταν σας λένε ότι είναι βουρκόλακες τα Μαθηματικά [...] Απεναντίας είναι τα προπύλαια του ναού των Επιστημών και των Τεχνών με ομαλούς πλατείς και ευσκίους δρόμους. Τότε μόνον θέλετε ιδεί το φως και θέλετε καταλάβει εις ποίον σκότος ευρίσκεσθε και εις ποίον βυθόν οι Φαρισαίοι έχουν ρίψει και σας, ταλαίπωρα, και το ατυχές έθνος σας»¹.

Ο δάσκαλος όμως της εποχής έχει να αντιμετωπίσει και παρεμβάσεις στο έργο του. Παρεμβάσεις των γονέων που είχαν συνηθίσει σ' ένα ορισμένο τύπο σχολείου, στο οποίο η εκπαιδευτική διαδικασία στηριζόταν στις σωματικές ποινές και στον αυταρχισμό των δασκάλων, όπως και παρεμβάσεις των εκπροσώπων της Εκκλησίας που απαιτούν να έχουν άποψη για το εκπαιδευτικό ιδεώδες, για το περιεχόμενο των μαθημάτων, όπως και για το ήθος και τη συμπεριφορά των δασκάλων.

Κατ' εκείνους ο δάσκαλος έπρεπε επιπλέον να είναι και ψάλτης, γιατί, όπως αποκαλύπτει χαριτολογώντας και ελεεινολογώντας ταυτόχρονα ο Κονδυλάκης, το εκπαιδευτικό έργο και η ψαλτική είναι συνυφασμένα στη συνείδησή τους:

«Ο παπάς δεν ηδύνατο να εννοήσει τι είδους παιδεία ήτο αυτή η νεωτέρα να μη διδάσκουν τους νέους εκκλησιαστική μουσική»².

Κυρίως όμως οι παρεμβάσεις της εκκλησίας συνδέονται με τα ιερά καλούμενα μαθήματα, τα οποία διατηρούσαν αποφασιστικό ρόλο στη δικμόρφωση της ηθικής προσωπικότητας των μαθητών και σε αυτό συμφωνούσαν και οι γονείς, αν συμπεράνουμε από τους γονείς του Πατούχα τους οποίους

«Δεν ελύπησεν τόσον η εγκατάλειψις των μαθημάτων, όσον τους ανησύχει η λήθη των θρησκευτικών του καθηκόντων»³.

Συνδέονται ακόμη οι παρεμβάσεις τους και με την περιφρούρηση του ποιμνίου από τις αιρέσεις των προοδευτικών ιδεών. Στην προσπάθειά τους αυτή φθάνουν κάποτε μέχρι τη συκοφαντία και την υπονόμηση του εκπαιδευτικού έργου των προοδευτικών δασκάλων:

«Ο εφημέριος ωμίλει εναντίον μου ως μη έχοντος θρησκείαν, ως υλιστού και αθέου, διότι δεν ήμουν πολύ τακτικός εις την εκκλησίαν και συγχρόνως εξήρε την ευσέβειαν του συναδέλφου»⁴.

1. Αντώνης Φατσέας, ό.π., σ. 143-144.

2. Ιωάννου Κονδυλάκη, 'Όταν ήμουν δάσκαλος και άλλα διηγήματα, εκδόσεις Ελευθερουδάκη-Νίκα, Αθήνα, χ.χ., σ. 18.

3. Ι. Κονδυλάκη, Ο Πατούχας, εκδ. Πέλλα, Αθήνα χ.χ., σ. 14.

4. Ι. Κονδυλάκη, 'Όταν ήμουν δάσκαλος, ό.π., σ. 39.

Οι εποχές αντιγράφουν αλλήλας. Αρκεί να ανατρέξουμε σε έκθεση του έκτακτου επιθεωρητή Νικολάου Πολίτη, του πατέρα της λαογραφίας, για να θυμηθούμε το θόρυβο τις αντιδράσεις και ακόμη και τις δημοσκοπήσεις που πρόσφατα παρακολουθήσαμε με αφορμή συνέντευξη του ευρωβουλευτή και καθηγητή του Συνταγματικού Δικαίου Δημήτρη Τσάτσου σχετικά με τη διδασκαλία του μαθήματος των Θρησκευτικών¹.

Έναν αιώνα πριν ο Πολίτης θέτει τον δάκτυλο επί τον τύπον των ήλων επισημαίνοντας πρώτα τη σπατάλη χρόνου που απαιτεί η διδασκαλία των ιερών μαθημάτων:

«Επιβλαβεστάτην δε και ολεθριωτάτην υπολαμβάνω και την καταφόρτωσιν των παιδων δια των ιερών καλουμένων μαθημάτων. Ου μόνον ο προς διδασκαλίαν και εκμάθησιν αυτών δαπανώμενος χρόνος ηδύνατο να χρησιμοποιηθεί τελεσφορώτερον εις διδασκαλίαν χρησιμότερων μαθημάτων, αλλά και τ' αποτελέσματα της διδασκαλίας αυτών εισίν όλως αντίθετα των σκοπομένων»².

Ο Πολίτης επισημαίνει ότι, ενώ οι μαθητές αγνοούν τα ονόματα ακόμη και των δημοτικότερων εθνικών ηρώων, γνωρίζουν τα ανδραγαθήματα των Εβραίων ηρώων και συμπληρώνει χωρίς περιστροφές:

«Η ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης από του ψεύδους προς τον Θεόν και της αδελφοκτονίας αρχομένη, βρίθει τοσούτων μιαρών πράξεων, ώστε και αυταί αι σχετικώς αθώοταται εκ τούτων εισίν προσφνέσταται να διδάξωσιν αν μη τι άλλο χείρον τουλάχιστον τον δόλον και την κακοήθειαν»³.

Αλλά και στη μέθοδο διδασκαλίας ο δάσκαλος-Κονδυλάκης, την ανάγκη φιλοτιμίαν ποιούμενος, καταφεύγει και στην καταδικασμένη αλλη-

1. Βλ. εφημερίδα *Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία*, 22-2-95. Ο Δ. Τσάτσος υποστήριξε ότι το μάθημα των θρησκευτικών πρέπει να καταργηθεί ή να γίνει προαιρετικό επ' ωφελεία άλλων μαθημάτων και ότι η Εκκλησία και το μάθημα των θρησκευτικών έχουν κάνει κακό στα παιδιά. Δες και το σχετικό άρθρο απάντηση του μητροπολίτου Δημητριάδος κ. Χριστοδούλου με τίτλο «Ναι» στο μάθημα των θρησκευτικών, εφημερίδα το *Βήμα*, 28-5-95. Δες επίσης την ανασκευή των απόψεων του Χριστοδούλου από τον Κώστα Τσουκαλά στο άρθρο του «Εκκλησιαστικοί μονόλογοι», στο οποίο υποστηρίζει ότι οι καθηγητές θεολόγοι θα κινδυνεύσουν να ακολουθήσουν την τύχη των σαγματοποιών, των ελληνοραπτών και των λεμβούχων. (Το *Βήμα*, 25-6-95). Στην παραπάνω αντιπαράθεση πήρε μέρος και μεγάλος αριθμός επιστολογράφων. Με αφορμή την αντιπαράθεση αυτή η εταιρεία ΑΙΣΟ πραγματοποίησε δημοσκόπηση σύμφωνα με την οποία το 80,2% των ερωτηθέντων τάσσεται υπέρ της διατήρησης των θρησκευτικών ως υποχρεωτικού μαθήματος στην εκπαίδευση. Βλ. εφημ. *Τα Νέα*, 19-5-95.

2. Εκθέσεις των εκτάκτων Επιθεωρητών, στου Αλ. Πολίτη, ό.π., σ. 249. Βλ. και τις παραπλήσιες απόψεις του Δημ. Ύσάτσου στην συνέντευξη που μνημονεύεται ό.π.

3. Αλ. Πολίτης ό.π., σ. 250.

λοδιδασκτική μέθοδο, άτυπα βέβαια, αλλά με αρκετή επιτυχία, αν συμπεράνουμε από το γεγονός ότι, παρόλο που ο ίδιος απαλλάσσεται από τον πονοκέφαλο των Μαθηματικών, στις ετήσιες εξετάσεις οι μαθητές του διαπρέπουν.

Ήδη από το 1880, ύστερα από ομόφωνη εισήγηση της επιτροπείας του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου στην ελεύθερη Ελλάδα καθιερώνεται η συνδιδασκτική μέθοδος σύμφωνα με την οποία

«ο αυτός διδάσκαλος διδάσκει πάντας τους μαθητάς και πάντα τα μαθήματα»¹.

Το Διάταγμα της 3.9.1880 είναι εύγλωττο. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος καταργείται, επειδή έχει καταδικασθεί επιστημονικά

«ως πάντη μηχανική και της του πνεύματος αναπτύξεως κωλυτική» [Δί'ο] απεφασίσαμεν και διατάσσομεν.

Εν οίς σχολείοις του βασιλείου διορίζονται δημοδιδάσκαλοι ανεγνωρισμένοι δια πτυχίου των νέων διδασκαλείων[...] να δύνανται να διδάσκωσι συνδιδασκτικώς, διαιρουμένων των μαθητών εις τέσσερας ως και πέντε εν ανάγκη ενιαυσίους τάξεις»².

Εκείνο όμως που είναι ιδιαιτέρως αξιομνημόνευτο - και μοναδικό, ίσως, στο δημοτικό σχολείο της Κρήτης - είναι το παιδαγωγικό κλίμα και οι χαρακτήρες των δασκάλων, όπως αυτοί έξοχα σκιαγραφούνται τόσο από τον Κονδυλάκη όσο και από τον Καζαντζάκη, ο οποίος υπερθεματίζει.

Και δεν νομίζω ότι πρόκειται για υπερβολές που εξυπηρετούν απλά κωμικές καταστάσεις, γιατί το παιδαγωγικό κλίμα του αυταρχισμού και της επιβολής σωματικών ποινών έφτασε σχεδόν στα ελληνικά σχολεία μέχρι των ημερών μας, για μας τους μεγαλύτερους τουλάχιστον. Είναι αποκαλυπτικές οι μύχιες σκέψεις του δάσκαλου-Κονδυλάκη μπροστά στο ενδεχόμενο διορισμού του ως δασκάλου:

«Η αλήθεια είναι ότι, ως μαθητής, εθαύμαζα ενίοτε την εξουσίαν εκείνων οίτινες ηδύναντο ανεξελέγκτως να ξυλοκοπούν και να προβιβάζουν να δίδουν μηδενικά και να τραβούν αυτιά, αλλά δεν επόθησα ποτέ να γίνω τόνον μισητός τύραννος»³.

Η περίπτωση του, βέβαια, είναι η εξαίρεση, γιατί ο κανόνας βρίσκει την εφαρμογή του στο πρόσωπο του συναδέλφου του, του «Μπάρ-

1. «Γνώμη της επί των διδακτικών μεθόδων εννεαμελούς επιτροπείας του Ελληνικού Διδασκαλικού Συλλόγου», Δημαράς, ό.π. σ. 242.

2. Αλ. Δημαράς, ό.π. σ. 244.

3. Ιωάννου Κονδυλάκη, 'Όταν ήμουν δάσκαλος, ό.π. σ. 14.

κα», όπως τον αποκαλεί εύστοχα η καρδιοκλέφτρα, η Φωτεινή, και από τους τρεις τουλάχιστον από τους τέσσερις δασκάλους που απαθανατίζει με τη γλαφυρή πέννα του ο Καζαντζάκης στο κεφάλαιο «Δημοτικό Σχολείο» στην Αναφορά στον Γκρέκο.

Η πλειοψηφία των δασκάλων καταφεύγει στις σωματικές ποινές και στην τρομοκρατία αφενός για να λύνουν τα προβλήματα ευταξίας, αφετέρου για να καλύπτουν τις αδυναμίες τους και την ανεπάρκειά τους ως παιδαγωγών. Ο ξυλοδαρμός που βρίσκεται στην ημερήσια διάταξη είναι γενικά αποδεκτός και από τους γονείς, οι οποίοι είναι υπέρ της αυστηρότητας και της χειροδικίας και απαιτούν από τον νεωτερίζοντα δάσκαλο-Κονδυλάκη ενεργότερη συμμετοχή, δυναμισμό και επίδειξη ισχύος:

«Μα μπορούνε, τζάνε μου, να μάθουνε μοναχά τους τα κοπέλια; Θέλουνε και δασκάλεμα, και συνδαύλισμα. Γιάντα τσ' έχουνε τσοι δασκάλους παρά για να τουσε δείχνουνε; Χρειάζεται και λιγάκι ξύλο...

Μα σαν τ' αφήσεις αρνικά και αδιαφέντεντα, είντα θες να κάνουμε; Παιγνίδια και στραβοπάλαιμα. Κοπέλια τα λένε κοπελίστικα κάνουν»¹.

Η Εφορεία των Σχολείων που δέχεται καταγγελίες για τους νεωτερισμούς του νεοδιόριστου δασκάλου τον καλύπτει επικαλούμενη το πατριωτικό φρόνημα και την ελευθεροφροσύνη των Κρητών:

«Το ξύλο τ' αφήσανε πια σ' όλο τον κόσμο. Τι, γαιδούρια είναι τα παιδιά να τα δέρον; Και πώς αυτοί οι δαρμένοι και ντροπιασμένοι θα γενούν άντρες του πολέμου να πολεμήσουν αύριο τον Τούρκο;»²

Η λέξη που θα μπορούσε να αποδώσει το κυριότερο χαρακτηριστικό γνώρισμα του κρητικού δημοτικού σχολείου είναι το επίθετο «φοβερό», αφού φόβο και τρόμο ενέβαλλε στις ψυχές των μαθητών. Και δεν πρόκειται μόνο για την περίπτωση του Πατούχα που αποτελεί ιδιάζουσα σχέση δασκάλου και μαθητή. Είναι αλήθεια ότι στην περίπτωση του Πατούχα υπάρχει πλήρης σύμπτωση των απόψεων του γονέως και του καλογήρου-δασκάλου και αγαστή μεταξύ τους συνεργασία. Ας παρακολουθήσουμε τον Κονδυλάκη με προσοχή:

«Ο δε διδάσκαλος αφού εις μάτην εξήντησεν εναντίον του όλας τας δευτερευούσας τιμωρίας και έσπασε εις την ράχιν του δεκάδες ράβδων, εδοκίμασε και τον περιβόητον φάλαγγα. Ο Μανιώλης, όστις είχε φοβεράν ιδέαν περί του διδασκαλικού τούτου κολαστηρίου, αντέταξεν απελπιστική αντίστασιν· αλλ' ο καλόγηρος βοηθούμενος υπό των πρωτοσκόλων κατώε-

1. ό.π., σ. 40.

2. ό.π.

θωσε να συλλάβει τας γυμνάς του κνήμας εις τον φάλαγγα και να του μετρήσει εις τα πέλαματα παρά μίαν τεσσεράκοντα»¹.

Ύστερα από αυτά η αντίδραση του μαθητή ο οποίος

«αιμάσσων τους πόδας, ωρκίσθη να μην επανέλθει πλέον εις την κόλασιν εκείνην».

είναι απολύτως φυσιολογική.

Υπάρχει όμως και ο πατέρας που έχει γνώμη διαφορετική από τον Πατούχα

«Είχεν ορκισθεί «να τον κάμει άνθρωπον», δεν ήθελεν να μείνει το παιδί του όπως αυτός «ξύλον απελέκητον» και την επιούσαν τον οδήγησεν δια της βίας εις το σχολείον κλαίοντα και ικετεύοντα και έδωκεν προς τον δάσκαλον την φοβεράν παραγγελίαν. «Μόνο τα κόκκαλα γερά δάσκαλε».

Ο δάσκαλος ηκολούθησεν ευσυνειδήτως την πατρικήν εντολήν...»².

Να επαναλαμβάνει τάχα τον Κονδυλάκη με τον τρόπον του ο Καζαντζάκης ή να αποτυπώνει τη γενικευμένη συνήθειαν που επικρατούσε στην Κρήτη, όταν περιγράφει ως εξής τη δική του τελετουργική είσοδο στο σχολείο, όπου την πρώτη μέρα τον συνοδεύει ο πατέρας του;

«Εδώ θα μάθεις γράμματα είπε, να γίνεις άνθρωπος· κάμε το σταυρό σου.

Ο δάσκαλος πρόβαλε στο κατώφλι· κρατούσε μια μακριά βίτσα και φάνη άγριος, με μεγάλα δόντια, και κάρφωσα τα μάτια μου στην κορφή του κεφαλιού του να δω αν έχει κέρατα· μα δεν είδα, γιατί φορούσε καπέλο.

—Ετούτος είναι ο γιός μου του' πε ο πατέρας μου.

Ξέμπλεξε το χέρι μου από τη χούφτα του και με παράδωκε στο δάσκαλο.

—Το κρέας δικό σου, του' πε, τα κόκκαλα δικά μου· μην τον λυπάσαι, δέρνε τον, κάμε τον άνθρωπο.

—'Εγνοια σου, καπετάν Μιχάλη· έχω εδώ το εργαλείο που κάνει τους ανθρώπους, είπε ο δάσκαλος κι έδειξε τη βίτσα»³.

Φαίνεται πως οι φράσεις είναι στερεότυπες και αποδίδουν καλά τη νοοτροπία δασκάλων και γονιών που πιστεύουν ακράδαντα ότι «το ξύλο βγήκε απ' τον παράδεισο». Ούτε και ο Κονεμένος, προοδευτικός λόγιος της

1. Ι. Κονδυλάκη, *Ο Πατούχας* ό.π., σ. 11.

2. ό.π.

3. Ν. Καζαντζάκη, *Αναφορά στο Γκρέκο*, ΣΤ' έκδοση, εκδόσεις Ελ. Καζαντζάκη Αθήνα 1961, σ. 63-64.

ίδιας εποχής, βρίσκεται σε απόσταση με τις τιμωρίες και τον αυστηρό παιδονομικό έλεγχο που εισηγείται, όπως έδειξα πέρυσι, τέτοιον καιρό στο συνέδριο της Πρέβεζας¹.

Έτσι ακριβώς συμπεριφέρεται και ο δάσκαλος της πρώτης τάξης ο Πατερόπουλος, ο οποίος

«με τη βίτσα πάντα στο χέρι μας έβαζε στη γραμμή, σα νά 'μαστε παπιά και μας πήγαινε στο παζάρι να μας πουλήσει. «Το κρέας δικό σου, τα κόκκαλα δικά μου, δάσκαλε» του παράγγελε κάθε γονιός παραδίδοντάς του το αγριοκάτσικο παιδί του: «δέρνε το, δέρνε το, ώσπου να γίνει άνθρωπος»².

Και η κχτακλείδα του Καζαντζάκη είναι χαρακτηριστική της συνέχειας:

«Και μας έδερνε αλύπητα· και περιμέναμε όλοι, δάσκαλος και μαθητές πότε, με το πολύ ξύλο, θα γίνουμε άνθρωποι»³.

Εξάιρεση αποτελούσε ο Τίτυρος που τον ανθρωπισμό τον συναρτούσε με το σαπούνι και την καθαριότητα:

«Ζώα, μας φώναζε, γουρούνια, αν δεν πλένεστε κάθε μέρα με το σαπούνι, δε θα γίνετε ανθρώποι. Τι θα πει μαθές άνθρωπος; Αυτός που πλένεται με σαπούνι. Το μυαλό δε φτάνει, κακομοίρηδες, χρειάζεται και σαπούνι»⁴.

Όλοι οι δάσκαλοι δρουν συντονισμένοι στο ίδιο μήκος κύματος. Έτσι και ο Περίανδρος Καρασχνάκης και ο ανώνυμος διευθυντής που είχε φέρει από την Αθήνα τη Νέα Παιδαγωγική, συμπεριφέρονται με τον ίδιο τρόπο, αφού στη θέση της βίτσας ο διευθυντής κρατούσε μχστίγιο, όπως φαίνεται από το παρακάτω απόσπασμα:

«Κρατούσε ένα μικρό στριφτό βούρδουλα, μας έβαζε στη γραμμή κι άρχισε να βγάζει λόγο. Έπρεπε, λέει, ό,τι μαθαίναμε να το βλέπαμε και να το αγγίζαμε ή να το ζωγραφίζαμε σ' ένα χαρτί γεμάτο κουκίδες.

Και τα μάτια σας τέσσερα· αταξίες δε θέλω, μήτε γέλια, μήτε φωνές στο διάλειμμα· και σταυρό τα χέρια. Και στο δρόμο, όταν δούμε παπά, να του φιλούμε το χέρι. «Τα μάτια σας τέσσερα κακομοίρηδες, γιατί αλλιώς κοιτάχτε εδώ!» είπε και μας έδειξε το βούρδουλα. «Δε λέω λόγια, θα δείτε έργα!».

1. Βλ. Α.Ν. Γκότοβου, «Ο παιδαγωγικός λόγος του Νικολάου Κονεμένου», στα πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου Νικόλαος Κονεμένος, ένας ριζοσπάστης λόγιος του 19ου αιώνα, Εκδόσεις Δήμου Πρέβεζας, Πρέβεζα 1995, σ. 89-90.

2. Ν. Καζαντζάκης, ό.π., σ. 64.

3. ό.π.

4. ό.π., σ. 68.

Κι αλήθεια είδαμε! όταν κάναμε καμιά αταξία ή όταν δεν ήταν στα κέφια του, μας ξεκούμπωνε, μας κατέβαζε τα πανταλονάκια και μας έδεχνε κατάσαρκα με το βούρδουλα! κι όταν βαριόταν να ξεκουμπώσει μας έδιχνε βουρδουλιές στ' αυτιά, ωσότου έβγαινε αίμα»¹.

Έτσι απaráλλαχτα συμπεριφέρεται και ο συνάδελφος του Κονδυλάκη, που επί πλέον είναι γεμάτος κόμπλεξ και ασχημάνθρωπος. Η περιγραφή που του κάνει ο Κονδυλάκης είναι δηλωτική και του ήθους του.

«Ο συνάδελφός μου ήτο ισχνός και μελαψός ως ξυλοκέρατο.

Και όμως εις τα χείλη είχε μειδίαμα τόσον υποχρεωτικό και τόσην ταπεινώσιν εξέφραζεν όλον το ταλαιπωρημένον υποκείμενον και η κάμψις των ώμων του η δουλική και ο πενιχρός του ιματισμός, εις τον οποίον συνηντώντο δύο πολιτισμοί, ο ευρωπαϊκός και ο κρητικός, τόσην δυστυχίαν εμαρτύρει το προώρως ρυτιδωθέν μέτωπόν του (διότι δεν θα ήτο ακόμη τριακοντούτης)»².

Όμως ο νεαρός δάσκαλος που λατρεύει το κυνήγι και βρίσκει άλλοθι αρχικά και στη συνέχεια πρόσφορη τη μέθοδο που εφάρμοσε ο Τολστόι στη Γιάσναγια Πολγιάνα, παρότι αρχάριος και πρωτόπειρος, έχει συνειδητοποιήσει τα αποτελέσματα αυτής της βάρβαρης παιδαγωγικής συμπεριφοράς των συναδέλφων του. Έχει βγάλει τα συμπεράσματά του και έχει καταλήξει σε μια θεωρία που διακριβώνει σωστά τα αίτια, στα οποία οφείλεται η δυσαρμονία στις διαπροσωπικές σχέσεις δασκάλων και μαθητών καθώς και η σχολική αποτυχία.

Όλη αυτή η κακοδαιμονία οφείλεται σε άγνοια των μεθόδων, στην προκατάληψη ότι δεν αποδίδουν οι νέες μέθοδοι και στην προσήλωση και την επανάπαυση των δασκάλων στην πεπατημένη, γιατί όπως φαίνεται αρκούνται στο παλιό και δοκιμασμένο που εξασφαλίζει και τη συναίνεση των γονιών.

Έτσι όταν ο σχολάρχης-Κονδυλάκης επισημαίνει συναδελφικά στον «Μπάρκα» ότι

«ήσαν σκληραί και ανωφελείς αι σωματικά ποινάί, ότι βλάπτουν μάλλον, διότι ταπεινώνουν το φρόνημα και πληγώνουν την φιλοτικίαν, διό και έχουν καταργηθεί εις όλο τον πολιτισμένον κόσμον»,

θα εισπράξει μια απάντηση αγέρωχη που περικλείει την απολυτότητα της αυθεντίας, αλλά και υποτιμητικούς υπαινιγμούς για τον ίδιο και τις μεθόδους του:

1. ό.π., σ. 70.

2. Ι. Κονδυλάκης, 'Όταν ήμουν δάσκαλος, ό.π., σ. 18.

«— Έτσι ξέρω εγώ να διδάσκω. Τα νέα συστήματα δεν τα ξέρω· ξέρω μόνον πώς πρέπει να μαθαίνουν γράμματα οι μαθηταί»¹.

Η απάντηση αποτελεί ταυτόχρονα και υποτιμητική και ειρωνική κριτική για τη μέθοδο που ακολουθεί ο νεαρός σχολάρχης αφήνοντας στην άκρη κάθε προβληματισμό και διάθεση πειραματισμού.

Η εμμονή όμως στα καθιερωμένα δημιουργούσε περιπτώσεις όπως του Πατούχα ο οποίος

«είχε σχηματίσει την πεποίθησιν ότι ήτο αδύνατον να μάθει γράμματα--· Τα είχε πάρει από φόβο. Έπειτα ο τρόμος τον οποίον του ενέπνευσεν ο δάσκαλος του έφερεν τοιαύτην ταραχήν, ώστε παρέλυνεν η μνήμη και η γλώσσα του ομού»².

Για τον διορατικό και προβληματισμένο Κονδυλάκη έμενε ανοιχτό το πρόβλημα και ζητούσε απάντηση η απορία:

«Πώς συνέβαινεν, ως βοσκοπούλον να είναι ξεφτέρι, και εις το σχολειον να αποσβολωθεί έτσι, ώστε να μην διαφέρει από το σκαμνί εις το οποίον εκάθητο;»³

Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι η εισαγωγή της μεθόδου του σχολείου της Γισνάγια Πολγιάνα δεν σκοπούσε μόνο στο να καλύπτει τις αδυναμίες και την ανάγκη να απουσιάζει συχνά στο κυνήγι ο νεαρός δάσκαλος, αλλά οφειλόταν στην πεποίθηση ότι μπορούσε να αποδώσει και να διορθώσει σε κάποιο βαθμό και κακώς κείμενα.

Έτσι κατανοείται και η διακήρυξη αρχών που κάνει παρότι νεαρός και πρωτόπειρος ο Κονδυλάκης προς τους μαθητές του κατά την εναρκτήρια διδασκαλία του, οριοθετώντας τους στόχους, εκφράζοντας τη φιλοσοφία του για τις διάφορες μεθόδους και διαφοροποιούμενος από τους άλλους συναδέλφους του καιρού του.

«Δεν είμαι από τους δασκάλους τους οποίους εγνωρίσατε μέχρι τούδε. Θέλω να γίνω φίλος σας και όχι τύραννος, να σας φανώ ωφέλιμος και όχι να σας κάμω δειλούς και ταπεινούς· να με σέβεσθε και να με αγαπάτε και όχι να με τρέμετε.

Μερικοί από σας άλλως τε κοντεύει να έχετε την ηλικίαν μου. Έως χθες ήμουν και εγώ μαθητής και δεν επιθυμώ να με μισήσετε, όπως έμεινα εγώ μερικούς από τους δασκάλους μου. Δεν θα απαιτώ να μαθαίνετε μεγάλα πράγματα, τα οποία να μη σας αφήνουν καιρόν να παίζετε, ως

1. ό.π., σ. 28.

2. Ι. Κονδυλάκη, *Ο Πατούχας*, ό.π., σ. 12.

3. ό.π.

απαιτεί η ηλικία σας. Αλλά τα ολίγα αυτά εννοώ να τα μαθαίνετε καλά. Φρονώ ότι με το γλυκύ θα κάμωμεν καλύτερα την εργασία μας, ενώ οι άλλοι δάσκαλοι νομίζουν απαραίτητον το ξύλον και τας ύβρεις.

Σας παρακαλώ, μη με αναγκάσετε να πιστεύσω ότι έχω άδικον και ότι έχουν δίκαιον οι άλλοι δάσκαλοι»¹.

Κερδίζει τις εντυπώσεις εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο μια πρώτη αποδοχή και τη στοιχειώδη, αλλά απαραίτητη, συναίνεση των μαθητών του. Στη συνέχεια πρώτη του φροντίδα είναι να περιορίσει την ύλη, να ελαχιστοποιήσει τις απαιτήσεις, να τονώσει την άμιλλα και να καλλιεργήσει πνεύμα αυτοσεβασμού, αξιοπρέπειας, ελευθεροφροσύνης, ευθύνης και αγάπης. Η προσπάθειά του θα αποδώσει καρπούς.

Παρά ταύτα θα δοκιμάσει κι αυτός τις αντιδράσεις της «αχάριστης ηλικίας», θα κατορθώσει όμως να διχτηρήσει τον έλεγχο των μαθητών νουθετώντας τους, χρησιμοποιώντας ήπιο τόνο και κατανοητά επιχειρήματα και εκμεταλλευόμενος το φιλότιμο και τον πατριωτισμό τους. Φροντίζει πάντοτε να θίγει τις ευαίσθητες χορδές των μαθητών του, τη φιλοπατρία και τη φιλοτιμία τους:

«Βρε παιδιά, μην είσθε αχάριστοι προς ένα δάσκαλον, ο οποίος σας αγαπά και ο οποίος εισήγαγεν εις το σχολειον σας την νέαν μέθοδον, ήτις μόνον εις την Ρωσσίαν έχει εφαρμοσθεί. Αλλά προ πάντων μην είσθε ανόητοι. Θέλετε να σας δέρνω και να σας βασανίζω όπως δέρνει ο κύριος αυτός κάτω; Αλλά αν αρχίσω να σας δέρνω σαν γαϊδούρια, πώς θα γίνετε υπερήφανοι πολεμιστές για να ελευθερώσετε την δυστυχισμένην την πατρίδα μας;»².

Η επιβράβευση του έργου του νεαρού δασκάλου μετά την ενώπιον επιτροπής εξέταση των μαθητών θα σημάνει δικαίωση των προσπαθειών που κατέβαλε και των καινοτομιών που εισήγαγε, έστω και την ανάγκη φιλοτιμίαν ποιούμενος, όπως θέλει να παρουσιάζει τις παιδαγωγικές του καινοτομίες. Όμως ούτε ένας κούκος φέρνει την άνοιξη ούτε η δικαίωση των προσπαθειών του αποτέλεσε κίνητρο για να συνεχίσει το διδασκαλικό επάγγελμα ο νεαρός σχολάρχης. Ο Κονδυλάκης θα στραφεί προς τη δημοσιογραφία και τη λογοτεχνία εγκαταλείποντας το διδασκαλικό επάγγελμα και κλείνοντας τη μικρή φιλελεύθερη παιδαγωγική παρένθεση που άνοιξε για μια σχολική χρονιά στο Μόδι.

Η περιπέτεια όμως και το απονενομημένο διάβημα του αυτόχειρα συναδέλφου του Κονδυλάκη σηματοδοτεί παράλληλα όχι μόνο την ερωτική

1. ό.π., σ. 25.

2. ό.π., σ. 60-61.

αποτυχία του «Μπάρκα» αλλά σε ένα άλλο επίπεδο και το αδιέξοδο και την αποτυχία της παραδοσιακής και καταδικασμένης παιδαγωγικής που εκείνος ακολουθούσε.

Υπήρχαν όμως τόσοι πολλοί να την συνεχίσουν εξακολουθώντας να «κάνουν ανθρώπους» τους κακόμοιρους μικρούς Κρήτες με την ανιστόρητη και αποτυχημένη, αλλά, δυστυχώς, καθιερωμένη από τη συνήθεια παιδαγωγική τους...

Το κακό συνεχίστηκε για πολλές δεκαετίες ακόμη, και όχι μόνο στην Κρήτη.

